

УДК: 811.112.2'42

МОВЛЕННЄВІ АКТИ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ АДРЕСАТА В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Давидова Т. В.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

У статті розглянуто експліцитні й імпліцитні мовленнєві акти негативної оцінки адресата в німецькомовному діалогічному дискурсі. На основі алгоритму модифікацій умов успішності виокремлено одинадцять ілокутивних підтипів таких мовленнєвих актів, як-от: образа, насмішка, іронія, несхвалення, догана, критика, осуд, незадоволення, докір, звинувачення й обурення.

Ключові слова: адресат, ілокутивний підтип, мовленнєвий акт, негативна оцінка, умови успішності.

Давыдова Т. В. Речевые акты негативной оценки адресата в немецкоязычном диалогическом дискурсе. В статье рассмотрены эксплицитные и имплицитные речевые акты негативной оценки адресата в немецкоязычном диалогическом дискурсе. На основе алгоритма модификации условий успешности выделены одиннадцать иллокутивных подтипов данных речевых актов: оскорбление, насмешка, ирония, неодобрение, порицание, критика, осуждение, недовольство, упрек, обвинение и негодование.

Ключевые слова: адресат, иллокутивный подтип, негативная оценка, речевой акт, условия успешности.

Davydova T. V. Speech acts of addressee negative evaluation in German dialogical discourse. This paper deals with speech acts of addressee negative evaluation in German dialogical discourse. In these speech acts specific feature of evaluation is considered as combination of the evaluation subject and speech subject, on the one hand, and evaluation object and speech object, on the other hand. On the basis of an algorithm of felicity rules modifications eleven illocutionary subtypes of these speech acts are distinguished: abuse, jeer, irony, disapproval, reproof, critics, dispraise, disaffection, reproach, accusation, indignation.

Key words: addressee, illocutionary subtype, negative evaluation, speech act, felicity rules.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією із суттєвих рис сучасного мовознавства є антропоцентричність – спрямованість на глибокий, всебічний аналіз природи людини в усьому розмаїтті її проявів, у тому числі мовного вираження емоційної оцінки. Особливої значущості набувають дослідження мовного вираження оцінки адресата в процесі мовленнєвої комунікації, оскільки у центрі уваги опиняється не тільки продуцент мовленнєвого акту (далі – МА) – адресант, але і його реципієнт – адресат. Антропоцентричність у такому випадку постає у подвійному прояві: спрямованості на адресанта, суб'єкта оцінки, а також і на адресата – об'єкта оцінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка адресата неодноразово поставала об'єктом досліджень з позицій прагмалінгвістики на матеріалі різних мов. Установлено прагматичні закономірності реалізації оцінки [1; 5; 8; 10; 22], дискурсивні властивості висловлень та МА позитивної оцінки [4], а також окремих різновидів негативної оцінки адресата – критики [2], звинувачення [6; 12; 13], образи [17], докору [20], несхвалення [15; 21]. Проте, існуючі розвідки з цієї проблеми не можна вважати вичерпними, залишаються невстановленими розбіжності між окремими ілокутивними підтипами МА оцінки адресата, а також способи їхнього вираження у німецькомовному дискурсі. По-різному визначається ілокутивний статус таких

© Давидова Т. В. Мовленнєві акти негативної оцінки адресата в німецькомовному діалогічному дискурсі

МА – як бегабітив [18], експресив [14], визнання (*Acknowledgement*) [19, 41], сатисфатив [23, 77], евалюатив у складі класу експресивів [3, 229]. Це зумовлено тим, що наразі бракує системного вивчення прагматичних властивостей МА оцінки адресата, зокрема негативної, що свідчить про **актуальність** цієї проблеми.

Мета статті – схарактеризувати ілокутивні підтипи МА негативної оцінки адресата – негативних евалюативів та їхніх різновидів за критерієм способів вираження. Об'єкт дослідження – це висловлення, що реалізують негативно-евалюативні МА, предмет вивчення – їхні прагмалінгвістичні властивості, які проаналізовано на матеріалі німецькомовного діалогічного дискурсу, представленого персонажним мовленням сучасних творів художньої літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка, яка є однією з найважливіших ментальних сутностей, що відображаються у мові й мовленні людини, трактується як думка суб'єкта про цінність певного об'єкта для самого суб'єкта [16, 37].

Слідом за Л. Р. Безуглою, ми вважаємо, що оцінний компонент може бути наявним в МА різних ілокутивних типів, не впливаючи на їхню ілокутивну силу. В окремий ілокутивний тип, а саме евалюативний, оцінні МА виокремлюються лише тоді, коли оцінка стосується адресата [3, с. 229]. Характерною ознакою оцінки в цьому ілокутивному типі є суміщення суб'єкта оцінки і суб'єкта мовлення, з одного боку, і об'єкта оцінки й об'єкта мовлення, з іншого, наприклад:

«*Zuerst müssen wir auszählen, wer als Erste mit Markus' City-Roller losflitzen darf*», *kommandierte Birgit und fing bereits mit dem Auszählvers bei sich an.*

«*Typisch Egoist*», *schimpfte Beate, «du weißt sehr gut, dass ich verliere, wenn du bei dir beginnst.»*

«*Und mit wem hättest du angefangen?*», *fragte Birgit scheinheilig.* (24, 166)

В евалюативних МА і суб'єкт оцінки (адресант), і її об'єкт (адресат) є або офіційними (в інституційному дискурсі), або приватними (в побутовому дискурсі) особами. У позитивно-евалюативних МА (наприклад, похвала, комплімент, схвалення, прощення) об'єкт оцінюється мовцем позитивно, а в негативно-евалюативних – негативно. Об'єктом оцінки можуть бути: дія адресата (у т.ч. мовленнєва), спосіб, результат, наслідки, причина цієї дії, поступок адресата, спосіб, результат, наслідки, причина цього поступку, зовнішність адресата, його психічний стан та риси характеру.

Евалюативи належать до тих типів мовленнєвого акту, які не можуть бути виражені перформативно, проте, вони можуть містити відповідний перформативний вираз, що виступає у метакомунікативній функції, тобто коментує супутні евалюативи, а не позначає одночасно реалізовану дію, наприклад, у реактивному МА:

«*Edit: Ich hasse Puzzles.*

Ralf (etwas arrogant): Das tut ein Chaosforscher nicht. Er liebt Puzzles.(+> Sie sind eine schlechte Chaosforscherin)

Bastian (packt Ralf am Kragen): Was soll das heißen? Wollen Sie meine Frau beleidigen?» (27, 187)

Виокремлення евалюативу як окремого типу мовленнєвого акту уможливило аналіз умов його успішної реалізації – підготовчої, пропозиційної, суттєвої, перлокутивної та умову щирості. Підготовча умова пов'язана з поняттям норми. Адресант має підстави висловити своє оцінне ставлення до адресата, який проявляє відповідність нормі (в разі позитивних евалюативів) або невідповідність (у випадку негативних евалюативів). Поняття норми має індивідуальний характер: норма у розумінні адресанта може відповідати суспільній нормі, а може не відповідати. Проте, релевантною є точка зору адресанта, оскільки саме він виступає суб'єктом оцінки.

Умова щирості передбачає відвертість адресанта щодо вираженої оцінки: він дійсно оцінює адресата певним чином, а не жартує, не удає, не бреше, не лицемірить.

Пропозиційна умова полягає в обов'язковій наявності в пропозиції МА концептів, пов'язаних з адресатом. Лексично це проявляється у вживанні адресатних та присвійних займенників, прямих звертань та лексем, які позначають референцію до адресата.

Суттєва умова полягає у намірі адресанта виразити аксіологічну пропозиційну настанову, яка означає його оцінне ставлення до елементів пропозиції, пов'язаних з адресатом. Така ілокутивна ціль адресанта зумовлює ілокутивну силу евалюативів – оцінювання адресата. Спостережаємо різний ступінь інтенсивності ілокутивної цілі адресанта в евалюативах, що пов'язано зі ступенем прояву емоцій. Тому евалюативи завжди є більш-менш емоційно забарвленими.

Перлокутивна умова стосується перлокутивної цілі адресанта – змінити емоційний стан адресата [3, 227; 7, 166]. Ілокутивна й перлокутивна умови зумовлюють віднесення евалюативів до класу експресивних МА [3, 227].

Відповідно до варіацій умов успішності виокремлюємо одинадцять підтипів негативно-евалюативних МА: образа, насмішка, іронія, несхвалення, догана, критика, осуд, незадоволення, докір, звинувачення й обурення. Усі вони об'єднані суттєвою умовою, але розрізняються, насамперед, підготовчою умовою, а також перлокутивною та пропозиційною умовами. Використовуючи варіації умов успішності, ми склали алгоритм визначення підтипу МА негативно-евалюатива.

Перше розмежування проводиться на ґрунті наявності дії адресата в минулому. Якщо наявність не передбачається і адресату приписується негативна властивість, ставимо питання про наявність комічного ефекту. Якщо його немає, ідеться про образу. Перлокутивну мету адресанта, що ображає, крім емоційного впливу на адресата, становить визволення від своїх емоцій, котре, однак, не завжди усвідомлюється адресантом [1, 59].

Якщо має місце комічний ефект, слід з'ясувати, чи наявне переосмислення пропозиції. У разі позитивної відповіді говоримо про іронію, в разі негативної – про насмішку.

Оцінка минулої дії адресата потребує з'ясування співвідношення статусів комунікантів. Соціальний статус складається із індексних ознак. Індeksi соціального статусу становлять службовий стан, матеріальне становище, особисті заслуги й вік [11, 25]. Якщо адресант перевищує адресата в статусі, МА кваліфікується як несхвалення або догана, залежно від наявності інституційної ситуації.

Якщо статусні ролі комунікантів не мають значення, необхідно з'ясувати, чи зачіпає дія адресата, котрого оцінюють, інтереси адресанта. Якщо так, то МА розцінюється за шкалою «незадоволення / докір / звинувачення / обурення» залежно від інтенсивності оцінки, а також очевидності й об'єктивності провини адресата. Емоційний вплив на адресата полягає в цьому випадку в навіюванні йому почуття провини.

Якщо дія адресата, що оцінюється, не торкається інтересів адресанта, то має значення фактор новизни. У разі відсутності новизни оцінки для адресата, ідеться про осуд [6, 408]. Той факт, що оцінка не є для адресата новою, означає, що адресат знав, що не повинен здійснювати цю дію і що адресант оцінить його негативно.

Факт новизни оцінки адресанта для адресата дозволяє кваліфікувати МА як критику. Адресант має при цьому ще одну перлокутивну мету – викликати в адресата згоду з висловленою думкою.

За способом вираження евалюативи поділяються на експліцитні й імпліцитні. Індикаторами експліцитного (прямого) вираження евалюатива є оклична або розповідна структура речення з підметом, що позначає адресата, і оцінною лексикою (дієсловами, дієслівними конструкціями, іменниками й прикметниками), котрі негативно характеризують адресата, а також його вчинки, психічний стан, зовнішній вигляд, характер, предмет, що належать йому або створений ним, наприклад:

«*Frau Leimgruber: Geh, Sie hören mir ja gar nicht zu und ich erzähl Ihnen da Intimitäten. Vertreter: Pardon.*» (28, 536)

Імплицитні евалюативи мають два типи: конвенціоналізовані й імплікативні. Перший тип становить індириктний МА, реалізований за допомогою певного фразеологічного шаблону:

- розповідного речення з дієсловом в умовному стані (у т.ч. складнопідрядного речення нереальної умови):

«*HILDE. Wennst früher auch manchmal an solche Plätze gefahren wärst, statt was anderes machen, wär vielleicht besser gwen.*

FRITZ. Wo ich nicht Skifahren kann.» (319, 119)

- спеціально-питального й загально-питального речення з дієсловом у дійсному або умовному стані й модальними частками *bloß, eigentlich, aber, auch, nur* (риторичного питання у функції докору, осуду, догани або критики):

«*Privatpädagoge: Was stehst denn noch da? Hast mich denn nicht gehört?*

Frau unheimlich ruhig: Ich such dir keine Würmer mehr.» (30, 234)

- еліптичне питальне речення з протиставленням *Du/Sie und + іменник або дієслово, що позначає денотативну ситуацію:*

«*Ludwig lächelt: Du und den Saal bestellen? Für die Hochzeit, mein ich? Das nennt ihr Liebe?*

Brenner: Frag sie, was sie sich denkt!» (25, 157)

- спонукального речення з імплікативними негативними дієсловами (*aufhören, lassen* тощо) або конструкцією *sein (Imperativ) + оцінний прикметник:*

«*Theodor: Ich bin ein Staatsbürger und darf sehen!*

Polizist: Wenn aber ein jeder Staatsbürger grad auf demselben Fleck steht, dann gibt es einen Auflauf und ein Auflauf ist verboten. Gehns, seins nicht rentiert und schlafens Ihren Rausch aus! Was habens denn schon verloren, so interessant ist doch das wirklich nicht, was hier passiert ist!» (29, 170)

- еліптичне спонукальне речення у формі підрядного із сполучником *dass:*

«*Frau Koch: Was bist du dann so ruppisch? Wie sprichst du überhaupt mit mir, Günter?*

Roland: Babba, was is, erklärstes oder net?

Frau Koch: Daß du disch net scheemst, vor dem Bub.

Koch: Ach loßt mer mei Ruh!» (26, 191)

Конвенціоналізовані евалюативи мають пряму референцію до адресата, яка виражена іменником або займенником, що позначає адресата і є підметом (у разі активної конструкції) або додатком (у разі пасивної конструкції), або відповідною формою імператива. Натомість імплікативні евалюативи пов'язані з необхідністю виведення оцінки адресатом, котра сполучена з імпліцитно вираженою пропозицією. Вони демонструють такі різновиди:

- імпліцитна референція адресата:

«*Sorm: Es geht nicht immer um Geld. Er hat mehr zu bieten. Und: verbietet er seinen Arbeitern vielleicht, daß sie in die Gewerkschaft eintreten?* (+> *Er verbietet seinen Arbeitern nicht, dass sie in die Gewerkschaft eintreten* +> *Du verbietest deinen Arbeitern, dass sie in die Gewerkschaft eintreten*)

Laiper: Hab ich das getan?» (32, 270)

- імпліцитне протиставлення адресата й денотативної ситуації:

«*Sorm: Du hast versprochen, wenns hält zwischen der Sieglinde und mir, machst du keine Schwierigkeiten, und – (+> Du machst Schwierigkeiten)*

Leiper: Kann ich riechen, daß es hält?

Sorm: – und ich krig den Betrieb.» (32, 270)

- іронічне переосмислення пропозиції:

«*Hudetz: Ich bin nicht schuld.*

Staatsanwalt ironisch: Sondern?

Hudetz: Ich nicht.

Staatsanwalt wie zuvor: Vielleicht der große Unbekannte? (+> *Das ist nicht der große Unbekannte* +> *Ich glaube Ihnen nicht* +> *Sie sind schuld*)

Hudetz: *Vielleicht.*» (28, 547)

У виведенні імпліцитної оцінки в таких евалюативах, що відбувається на ґрунті експлуатації максимум відношення й способу Г. П. Грайса [9] в імплікатурі, вирішальну роль відіграє дискурсивний контекст. Імплікатуру, в якій міститься негативна оцінка адресата, експліковано у дужках після знаку «+>» (впливає конверсаційно).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений лінгвопрагматичний аналіз висловлень, що реалізують у експліцитний або імпліцитний спосіб МА негативної оцінки адресата в німецькомовному діалогічному дискурсі, уможливив виокремлення на основі алгоритму модифікацій умов успішності одинадцяти ілокутивних підтипів таких МА: образи, насмішки, іронії, несхвалення, догани, критики, осуду, незадоволення, докору, звинувачення й обурення. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі виділених ілокутивних підтипів МА негативної оцінки адресата на предмет встановлення їхніх перлокутивних характеристик, а також застосування описаної методики до вивчення лінгвопрагматичних властивостей МА позитивної оцінки адресата в німецькомовному діалогічному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анипкина Л. Н. Оценочные высказывания в прагматическом аспекте / Л. Н. Анипкина // Филологические науки. – 2000. – № 2. – С. 58–65.
2. Балацька О. Л. Дискурсивні властивості критики в англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Олена Леонідівна Балацька. – Харків, 2013. – 20 с.
3. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л. Р. Безугла. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
4. Бигунова Н. А. Иллокутивные функции речевых актов положительной оценки (на материале англоязычного художественного дискурса) [Электронный ресурс] / Н. А. Бигунова. – режим доступа: <http://journals.kantiana.ru/vestnik/1163/3327/>
5. Биценко Т. О. Исторична динаміка експресивів негативної емоційності в англійському дискурсі XVI – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Тетяна Олександрівна Биценко. – Харків, 2004. – 20 с.
6. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 576 с.
7. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
8. Гончарова Н. В. Аксиологічна структура англійського діалогічного дискурсу (на матеріалі художньої прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Н. В. Гончарова. – К., 2002. – 20 с.
9. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. Пол Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 217–237.
10. Гуляр Т. Б. Коммуникативные оценочные действия в иллокутивных и перлокутивных актах / Т. Б. Гуляр // Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте. – К. : КГИИЯ, 1989. – С. 30–34.
11. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
12. Король А. А. Висловлення-звинувачення у сучасному німецькомовному художньому дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / А. А. Король. – Чернівці, 2007. – 20 с.
13. Погребисская А. Л. Коммуникативно-содержательная характеристика диалогических реплик обвинения в британской языковой культуре : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / А. Л. Погребисская. – Тверь, 2006. – 20 с.
14. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Серль Дж.; [пер. с англ. В. З. Демьянкова] // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 170–194.
15. Соловьёва Т. К. Интенция неодобрения в русском языке (номинативный и коммуникативно-прагматический аспекты): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. К. Соловьёва. – Тверь, 2005. – 145 с.
16. Тарасова М. В. О когнитивном основании эмотивности / М. В. Тарасова // Вопросы филологии. – 1999. – № 2. – С. 36–39.
17. Хорошилова В. Н. Дискурсивні особливості реалізації стратегії завдання образи як підтипу неввічливості в інтернет-просторі // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1102. – С. 100–106.
18. Austin J. L. How to do things with words / J. L. Austin. – Cambridge/Mass. Harvard Univ. Press, 1962. – 166 p.
19. Bach K. Linguistic Communication and Speech Acts / Kent Bach, Robert M. Harnish. – Cambridge (Mass.), London: MIT Press, 1979. – 327 p.

20. Hundsnurscher F. Streitspezifische Sprechakte; Vorwerfen, Insistieren, Beschimpfen / F. Hundsnurscher // Intention – Bedeutung – Kommunikation. – Opladen: Westdt. Verlag, 1997. – S. 363–375.
21. Ivanetić N. Missbilligende Sprechakte im Kroatischen und Deutschen / N. Ivanetić // Zagreber Germanistische Beiträge. – 1993. – Nr. 2. – S. 195–210.
22. Marten-Cleef S. Gefühle ausdrücken. Die expressiven Sprechakte / S. Marten-Cleef. – Göttingen: Kümmerle, 1991. – 371 S.
23. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Fr./M.: Suhrkamp, 1976. – 416 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

24. Bloom L. Rosen in Sankt Johannes: Kriminalroman / Lena Bloom. – Fr. / M. : Fouque Literaturverlag, 2002. – 287 S.
25. Braun V. Tinka / Volker Braun // ders. Stücke 1. – Fr./M. : Suhrkamp, 1981. – S. 133–188.
26. Deichsel W. Bleiwe losse / Wolfgang Deichsel // Wunschkonzert: Stücke aus der BRD, Österreich und der Schweiz. – M. : Raduga, 1983. – S. 181–218.
27. Gieselmann D. Herr Kolpert / D. Gieselmann // Playspotting 2: Neue deutsche Stücke. – Hamburg: Rowohlt, 2002. – S. 169–243.
28. Horváth Ö. v. Der jüngste Tag / Ödon von Horváth // ders. Gesammelte Werke. Bd. 2: Schauspiele. – Fr./M. : Suhrkamp, 1978. – S. 529–588.
29. Horváth Ö. v. Die Unbekannte aus der Seine / Ödon von Horváth // ders. Gesammelte Werke. Bd. 3: Komodien. – Fr./M. : Suhrkamp, 1978. – S. 139–200.
30. Horváth Ö. v. Hin und her / Ödon von Horváth // ders. Gesammelte Werke. Bd. 3: Komödien. – Fr. / M. : Suhrkamp, 1978. – S. 201–272.
31. Kroetz F. X. Gesammelte Stücke / Franz Xaver Kroetz. – Fr. am M. : Suhrkamp, 1972. – 504 S.
32. Sperr M. Landshuter Erzählungen / Martin Sperr // Wunschkonzert: Stücke aus der BRD, Österreich und der Schweiz. – M. : Raduga, 1983. – S. 265–330.